

ge prihvaćene su kao najpogodniji oblik za izgradnju novih odnosa na selu i u poljoprivredi. Na drugoj strani bio je ideološko-politički momenat. Kako je sovjetska kritika ekonomske politike Jugoslavije bila najoštrija u vezi sa selom i poljoprivredom, ubrzano formiranje radnih zadruga značilo je prihvatanje kolhoznog modela u rešavanju agrarne problematike... Na taj način otvoren je prostor doktrinarno-političkim rešenjima SSSR-a, pored ostalog i radi pokazivanja da ne postoje razlike u putevima razvitka tih zemalja. Proces ubrzane kolektivizacije poljoprivrede, ekonomski prihvaćen i ideološki koncipiran na Drugom plenumu, usledio je ubrzo posle njegovog održavanja.

Autor se ne zadržava samo na izlaganju institucionalnih oblika ove politike već nam prikazuje i načine i metode njenog sprovođenja. Jedan od glavnih instrumenata za sprovođenje agrarne politike bio je obavezan otkup, sproveden kao administrativna mera sa ekonomsko-političkim posledicama. Ova mera, može se zaključiti iz istraživanja, dovodi se u vezu sa nekom vrstom prvobitne akumulacije

kojom se izgrađuje industrija i infrastruktura ali i kao jedan od metoda za sprovođenje kolektivizacije poljoprivrede, odnosno korišćen je kao metod pritiska na seljake da pristupe seljačkim radnim zadrugama. Osim toga, kako se radi o pretežno agrarnom društvu sa pretežno seljačkom populacijom i monopolom zemljoradnika na poljoprivredne viškove, otkup je služio i kao sredstvo potiskivanja i slabljenja pozicije „kulaka”. Drugim rečima praktično je bio povod za razračunavanje s imućnijim seljacima. Upravo stoga otkup je od 1949. godine ima naglašen politički značaj.

Studija Vere Gudac-Dodić pruža objektivnan prikaz složene slike jugoslovenske i srpske ekonomske i političke scene u prvim posleratnim godinama, u vreme velikih političkih i ekonomskih previranja. Autor je uspeo da prikaže sve bitne elemente partijske politike prema selu, tako da knjiga predstavlja nezaobilaznu literaturu ne samo za usko stručnu već i širu čitalačku publiku.

Dr Dragan ALEKSIC

Sergije Dimitrijević, *Strukturne promene u poljoprivredi Srbije polovinom XX veka*, Beograd 2001, str. 224

Sergije Dimitrijević je rukopis pod naslovom „Izmenе klasne strukture poljoprivrede NR Srbije (1930-1950)” završio 1952. godine. Rukopis je pretočen u knjigu tek 2001. godine, skoro pola veka od nastanka i 14 godina od autorove smrti, pošto ga je dr Milan Milanović sredio i

pripremio za objavljivanje pod nešto izmenjenim naslovom. To je jedan od najvažnijih radova iz oblasti poljoprivrede kojoj je Dimitrijević od 1945. do 1951. posvetio dvadesetak radova. Reč je o naučniku čiji je spektar naučnog rada i interesovanja bio toliko širok da se može

smatrati istoričarem, publicistom, etnografom, etnologom, numizmatičarem, bibliofilom, ekonomistom, statističarem. Povodom pedeset godina njegovog naučnog rada u Leskovcu je 1983. godine održan naučni skup na kome je evidentirano 425 njegovih objavljenih radova i 17 radova u štampi i rukopisu.

U predgovoru knjige Milanović daje podatke o autorovom životu i naučnom radu, sadržaju rukopisa i principima po kojima je izvršio njegovu redakciju. Dimitrijevićeva studija izložena je kroz uvod, sedam poglavlja i zaključak.

U uvodu Dimitrijević navodi da je cilj njegovog rada da utvrdi osnovne tendencije društvenog razvitka poljoprivrede Srbije i prikaže izmenu njene klasne strukture od 1930. do 1950. godine, ali i da pokaže da je u zemlji izvršena likvidacija eksploatacije najamne radne snage (eksploatacija čoveka nad čovekom), što pokazuje njegove naučne ciljeve, ali i ideološku i političku funkciju njegovog dela. Od izvora koristio je popis poljoprivrednih gazdinstava iz 1947, popis poljoprivrednih mašina, oruđa i sprava iz 1948, popis stoke, živine, košnica pčela, voćnih stabala i čokota vinove loze 1949, popis stoke iz 1950. i anketu o seoskoj privredi iz 1949. godine.

Autor počinje studiju izučavajući posledice agrarne politike na strukturu poljoprivrednih gazdinstava po veličini poseda u različitim delovima Srbije. Do 1950. procentualno učešće privatnih poljoprivrednih gazdinstava u ukupnom broju smanjeno je u svim posedovnim grupama usled uključivanja nekih gazdinstava u seljačke radne zadruge, posebno onih preko 10 ha, što je naj-

izraženije u Vojvodini. Do 1949. nema značajnijeg povećanja broja gazdinstava uključenih u zadruge, da bi se do 1950. njihov procenat povećao sa 4,5 na 13,6 (u Vojvodini sa 6,3 na 31,9). U istom periodu uočena je pojava deobe gazdinstava većih od 10 ha. Za Dimitrijevića je to pretvaranje gazdinstava koja su koristila najamnu radnu snagu u radna gazdinstva. Konačan rezultat agrarne politike u pogledu promena u posedovnoj strukturi je smanjenje učešća poseda sa preko 5 ha u ukupnim poljoprivrednim površinama na račun poseda sa manje od 5 ha i imanja seljačkih radnih zadruga.

Dimitrijević istražuje proces socijalističkog preobražaja poljoprivrede. U pogledu ratarstva dolazi do podatka da je do 1950. oko 20% površina prešlo u ruke socijalističkog sektora. Zanimljiv je njegov pristup ovom pitanju jer je on u zemlju u rukama društvenog sektora računao i okućnice članova seljačkih radnih zadruga. U pogledu zadruga uočio je sledeće pojave: njihovo članstvo uglavnom čine siromašni i srednji seljaci dok se bogati u većem broju učlanjuju posle 1948, povećava se prosečan broj domaćinstava u zadrugama kao i površina zemlje u njihovom posedu, zadruge raspolažu sa više zemlje po jednom članu od privatnih posjednika (1,52 naspram 0,99). Analizirane su promene u veličini poseda u svim kategorijama i uočena pojava usitnjavanja privatnog poseda u Srbiji. Međutim, Dimitrijević je smatrao da je to kompenzovano stvaranjem seljačkih radnih zadruga i razvojem državnih dobara, verujući da će usitnjavanje privatnog poseda nestati jačanjem zadruga. Kada je reč o stočarstvu, voćarstvu i vinogradarstvu iz Di-

mitrijevićeve analize proizilazi inferiornost sitnog privatnog poseda do 2 ha u odnosu na krupni preko 10 ha, kao i bolja snabdevenost zadruga svinjama, konjima i čokotima vinove loze od privatnog sektora, ali i zaostajanje zadruga za privatnim sektorom u pogledu snabdevenosti govedima, ovcima i voćem.

U trećem delu studije autor pokušava da odredi klasni karakter domaćinstava preko 10 ha i odgovori na pitanje da li su ona izvor eksploatacije na selu. Zaključak njegovih analiza je da u Srbiji nema mnogo mogućnosti za upotrebu najamne snage na krupnim posedima, jer ona ne raspoložu znatnijim viškovima sredstava za proizvodnju. Doveo je u pitanje podelu seljaka samo na osnovu veličine poseda i broja stoke, jer treba uzeti u obzir broj članova domaćinstva koji raste sa povećanjem poseda, kao i vrstu i kvalitet zemlje. Zato je podelu seljaka na sitne, srednje i krupne izvodio za svaku oblast Srbije posebno. Uzimajući u obzir sve relevantne parametre (veličina poseda, broj članova domaćinstva, raspoloživa sredstva za proizvodnju) našao je da su najveće mogućnosti za eksploataciju najamne radne snage („kapitalistički način proizvodnje u poljoprivredi”) prisutne u Vojvodini i Timočkoj oblasti, ali da je ta eksploatacija i u ovim krajevima neznatna.

Po pitanju tehničke opremljenosti razmatrana je opremljenost svim vrstama poljoprivrednih sprava privatnih posednika razvrstanih po veličini poseda i vršeno poređenje sa državnim i zadružnim imanjima. Dimitrijevićev rad pokazuje veliku oskudicu u sredstvima za proizvodnju na srpskom selu. Pokazano je da skoro četvrtina privatnih imanja nema

nikakve poljoprivredne sprave, od čega 90% čine domaćinstva do 2 ha. Autor je identifikovao Sandžak, delove Kosova i Metohije, sliv Ibra, okolinu Vranja, sliv Nišave i Župu kao „glavne reone primitivne poljoprivredne tehnike”. Uočio je smanjenje učešća poseda preko 10 ha u ukupnim poljoprivrednim površinama i broju poljoprivrednih sprava, dok je učešće socijalističkog sektora povećano, što je za njega rezultat „sistematske antikulacke ekonomske politike”.

Dimitrijević izučava i raspored radne i mlečne stoke na privatnim posedima. Vidi se da privatna gazdinstva u Srbiji oskudevaju radnom stokom i da je oskudica daleko izraženija na sitnim posedima. U proseku je u Srbije 1951. na 100 sitnosopstveničkih gazdinstava dolazilo svega 9 pari radne stoke (konji, volovi, bivoli). Njen nedostatak nadoknađivan je korišćenjem mlečne stoke (krava) za rad u svim posedovnim kategorijama u velikom obimu, ali najviše na sitnim imanjima. I uz korišćenje krava za rad, samo domaćinstva sa preko 15 ha dostižu proseku od jednog para radne stoke po domaćinstvu. Uzimajući u obzir lokalne specifičnosti (materijalne prilike, veća ili manja rasprostranjenost upotrebe transporta sa konjskom vučom kao dopunskim zanimanjem, postojanje veza poljoprivrede sa tržištem itd.) Dimitrijević je istraživao raspored svih vrsta stoke po oblastima Srbije.

Najmanje prostora autor je posvetio seoskoj trgovini. Ograničio se na to da konstatuje da je „eksploatacija radnog dela seljaštva” od strane kulaka putem učešća u seoskoj trgovini likvidirana do 1949. godine, jer ni po broju objekata ni

po prometu privatni sektor ne može da se meri sa državnim.

Polazeći od stava da se seljaci ne mogu deliti samo na osnovu veličine poseda, već u obzir treba uzeti da li se bave ekstenzivnom ili intenzivnom proizvodnjom, Dimitrijević istražuje da li u Srbiji postoje domaćinstva sa relativno malo zemlje ali sa krupnom proizvodnjom, tj. da li se „kulački elementi” mogu javiti na manjim posedomima. Kada je reč o stočarstvu, zaključio je da je broj takvih gazdinstava veći samo na Kosmetu, ali kako je ovde u gazdinstvima prisutan veći broj članova i kako je stočarstvo na Kosovu i Metohiji ekstenzivno to se „ne može govoriti o brojnim kulačkim elementima već o gazdinstvima gde je posedovanje zemlje uglavnom zamenjeno za posedovanje stoke”. I analiza zastupljenosti poljoprivrednih mašina, voća i vinograda na imanjima do 10 ha pokazala je da u Srbiji sem baštovanskih i vinogradarskih centara u Vojvodini i okolini Beograda ne postoje domaćinstva sa malo zemlje čija bi proizvodnja bila toliko razvijena da bi se mogla smatrati za krupna domaćinstva.

U izradi svoje studije Dimitrijević je koristio ideološke i istorijske izvore. Ideološki (Lenjinovi radovi) su mu pomogli da zaključi da je u Srbiji do 1950. godine, zahvaljujući ispravnoj politici KPJ, likvidirana „eksploatacija čoveka nad čovekom” i da su ostali samo neznatni „kula-

čki elementi”. Istorijski izvori su mu pomogli da uoči stvarno stanje na selu Srbije pre pola veka i procese koji su se odvijali posle rata. Na ovoj izvornoj podlozi izvršio je obimna i detaljna istraživanja napravivši 183 tabele na 232 strane rukopisa. Vredi spomenuti da je granicu između krupnog i sitnog poseda povukao na 10 ha što će kasnije postati zemljišni maksimum. Zapazio je da se podela domaćinstava ne može vršiti samo na osnovu veličine poseda, već da se u okviru svake posedovne grupe nalaze siromašna, srednja i bogata domaćinstva. Važna je i razlika u naslovu rukopisa i knjige. Dok Dimitrijević govori o „izmenama klasne strukture poljoprivrede”, Milanović govori o „strukturnim promenama u poljoprivredi”. Time je priređivač knjige pomalo modernizovao i aktuelizovao Dimitrijevićev rad. Dimitrijević promene u poljoprivredi Srbije polovinom XX veka posmatra iz ugla njenog socijalističkog preobražaja, dok im Milanović daje savremeno tumačenje („tranzicioni problemi poljoprivrede Srbije”) uklapajući ih u „svojevrsnu istorijsku inverziju” kroz koju su prošle zemlje Centralne i Istočne Evrope u drugoj polovini XX veka - put od nacionalizacije i područstvljavanja do privatizacije.

Slobodan SELINIĆ